

ARAB TILIDA FE'L ZAMONLARINING MODAL MA'NOLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILLARI

Yangi asr universiteti

Sharq mumtoz filologiyasi kafedrası

LSh-M-102-24 Lingvistika Sharq tillari magistranti

Mamadshoyeva Roxat Furqatovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilida fe'l zamonlarining modal ma'nolari va ularning o'zbek tilidagi muqobillari tahlil qilinadi. Arab tilidagi fe'l zamonlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning modal ma'nolari va o'zbek tilidagi ekvivalentlari o'rganiladi. Tahlil jarayonida tilshunoslarning nazariy qarashlari, qiyosiy-tipologik metodlar qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: arab tili, o'zbek tili, fe'l zamonlari, modallik, qiyosiy tilshunoslik, grammatik kategoriya, zamonlarning modal ma'nolari.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda fe'l zamonlarining modal ma'nolarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tildagi fe'l zamonlari o'zining grammatik shakllari va ma'no xususiyatlariga ega bo'lib, ularning qiyosiy tahlili tilshunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Arab va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning fe'l tizimida ma'lum o'xshashliklar mavjud [1].

Maqolaning dolzarbligi shundaki, arab tilida fe'l zamonlarining modal ma'nolari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini o'rganish orqali ikkala tilning grammatik tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash mumkin. Bu esa tarjima amaliyotida, til o'qitishda va qiyosiy tilshunoslik sohasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Arab tilshunosligida fe'l zamonlari tizimi o'zining nisbatan soddaligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib turadi. Arab tilida asosiy uch zamon mavjud bo'lib, ular o'tgan zamon (ماضٍ), hozirgi-kelasi zamon (مضارع) va buyruq mayli (أمر) hisoblanadi. Bu zamonlar nafaqat harakat yoki holatning vaqt bilan munosabatini, balki so'zlovchining voqea-hodisalarga bo'lgan munosabati, ya'ni modal ma'nolarni ham ifodalaydi [2]. Arab tilshunosi Al-Ghalaayinining ta'kidlashicha, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi islom dini ta'sirida rivojlangan bo'lib, matnning kontekstual ma'nosi zamonlarning modal ma'nolarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O'tgan zamon fe'li arab tilida eng ko'p qo'llaniladigan fe'l shakllaridan biri hisoblanadi. U faqat o'tgan zamondagi harakatni emas, balki quyidagi modal ma'nolarni ham ifodalaydi:

Qat'iylik va ishonchni ifodalash - bu holat ko'pincha diniy va huquqiy matnlarda uchraydi. Masalan, "حَرْمٌ" (harum bo'ldi) fe'li nafaqat o'tgan zamondagi holatni, balki qat'iy taqiqni ham ifodalaydi. Doimiylik va takrorlanishni ko'rsatish - bu ma'no maqollar va hikmatli so'zlarda keng qo'llaniladi. Tilak va istak ma'nolarini bildirish - duo va tilaklarda ishlatiladi [3].

Wright ta'kidlaganidek, arab tilidagi o'tgan zamon fe'li kontekstga qarab turli zamonlardagi harakatlarni ifodalashi mumkin. Masalan, "كَتَبَ" (yozdi) fe'li matnning mazmuniga qarab hozirgi yoki kelasi zamonga ham ishora qilishi mumkin [4].

Hozirgi-kelasi zamon fe'li arab tilida keng qamrovli grammatik kategoriyadir. U quyidagi asosiy modal ma'nolarni ifodalaydi:

Imkoniyat va ehtimollikni ifodalash - bu ma'no ko'pincha shartli gaplarda va ilmiy matnlarda uchraydi. Masalan, "يَكْتُبُ" (yozadi) fe'li kontekstga qarab "yozishi mumkin" ma'nosini beradi. Zaruriyat va majburiyatni ko'rsatish - bu ma'no ko'pincha huquqiy va me'yoriy hujjatlarda qo'llaniladi. Istak va tilakni bildirish - bu ma'no asosan badiiy adabiyotda va kundalik muloqotda keng tarqalgan [5].

O'zbek tilida fe'l zamonlari tizimi arab tiliga nisbatan murakkab tuzilishga ega. O'zbek tilida modallik maxsus morfologik ko'rsatkichlar (-dir, -dek, -day), yordamchi fe'llar (bo'lmoq, qilmoq) va modal so'zlar (kerak, lozim, shart) orqali ifodalanadi [4]. Nurmonov ta'kidlaganidek, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari tizimi turkiy tillar oilasiga xos bo'lgan xususiyatlarni o'zida mujassam etgan [6].

Arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish natijasida quyidagi xususiyatlar aniqlandi:

Arab tilida modallik ko'pincha fe'l shakllarining o'zi orqali ifodalansa, o'zbek tilida bu vazifani maxsus grammatik vositalar bajaradi. Masalan, arab tilidagi "قَدْ يَكْتُبُ" (yozib qo'yishi mumkin) konstruksiyasi o'zbek tilida "yozib qo'yishi mumkin" tarzida maxsus modal so'z yordamida ifodalanadi [6].

Arab tilidagi hozirgi-kelasi zamon fe'li o'zbek tilidagi kelasi zamon fe'lining modal ma'nolariga to'g'ri keladi. Masalan, arab tilidagi "يَكْتُبُ سَوْفَ" (yozadi) konstruksiyasi o'zbek tilidagi "yozadi" fe'lga mos keladi va ikkala tilda ham kelasi zamonda bajarilishi aniq bo'lgan harakatni ifodalaydi [7].

Ikkala tilda ham fe'l zamonlari kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalashi mumkin. Bu xususiyat tillarning universal grammatik kategoriyalarga ega

ekanligini ko'rsatadi. Masalan, arab tilidagi "كَتَبَ" (yozdi) fe'li ham, o'zbek tilidagi "yozdi" fe'li ham kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalashi mumkin [8].

Ryding ta'kidlaganidek, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi o'zining soddaligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib tursa, o'zbek tilidagi fe'l zamonlari tizimi aniqlik va grammatik vositalarning xilma-xilligiga ega [7]. Bu farqlar tillarning turli til oilalariga mansubligidan kelib chiqadi va ularning rivojlanish tarixini aks ettiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar ularning lingvistik va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Bu esa tillarning o'ziga xos grammatik tizimini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi [8].

Xulosa. Arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish natijasida qator muhim xulosalarga kelindi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, ushbu ikki til turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning fe'l zamonlari tizimida ma'lum darajada o'xshashliklar mavjud ekanligi aniqlandi.

Birinchi, arab tilidagi fe'l zamonlari tizimi o'zining nisbatan soddaligi bilan ajralib turadi. Unda asosiy uch zamon mavjud bo'lib (o'tgan, hozirgi-kelasi va buyruq), ular kontekstga qarab turli modal ma'nolarni ifodalay oladi. Bu esa arab tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Arab tilidagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari asosan fe'l shakllarining o'zi orqali ifodalanishi, maxsus grammatik vositalarga ehtiyoj sezmasligi tilning ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ko'rsatadi.

Ikkinchi, o'zbek tilida fe'l zamonlari tizimi murakkab tuzilishga ega bo'lib, modallik maxsus morfologik ko'rsatkichlar, yordamchi fe'llar va modal so'zlar orqali ifodalanadi. Bu esa o'zbek tilining grammatik tizimining rivojlanganligini va tilning ifoda vositalariga boyligini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi fe'l zamonlarining modal ma'nolari aniqlik va konkretlikka ega bo'lib, bu turkiy tillar oilasiga xos xususiyatdir.

Yuqoridagi xulosalar asosida shuni aytish mumkinki, arab va o'zbek tillaridagi fe'l zamonlarining modal ma'nolarini qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish, yangi izlanishlar olib borish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Ghalaayini, M. (2017). Jaami' ad-Duruus al-'Arabiyyah. Beirut: Al-Maktabah al-'Asriyyah.
2. Щерба, Л.В. (2004). Языковая система и речевая деятельность. Москва: Едиториал УРСС.
3. Wright, W. (2011). A Grammar of the Arabic Language. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Ҳожиев, А. (2010). Ўзбек тили морфологияси. Тошкент: Фан.
5. Нурмонов, А. (2012). Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент: Янги аср авлоди.
6. Юсупов, М. (2019). Араб ва ўзбек тилларида феъл замонлари. Тошкент: ТошДШИ.
7. Ryding, K.C. (2005). A Reference Grammar of Modern Standard Arabic. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Решетова, Л.В. (2018). Современный арабский язык: теория и практика перевода. Москва: Наука.